

DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2023.68.63>
УДК343.98+ 316.6:159.96

Анна Петрівна Стромило
кандидат педагогічних наук,
судовий експерт

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-2477-9370>
E-mail: annastromilo22@ukr.net

*Черкаське відділення
Київського науково – дослідного інституту судових експертиз
Міністерства юстиції України*

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ НАСИЛЬСТВА НА ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ

У статті розглядаються питання насильства над дітьми та підлітками. Проаналізовані різновиди насильства над дітьми та підлітками: фізичне, емоційне, психологічне та сексуальне насильство, нехтування. Виокремленні негативні наслідки насильства, які детермінують когнітивні, емоційні та поведінкові відхилення в розвитку особистості дитини.

***Ключові слова:** види насильства над дітьми та підлітками; фізичне, емоційне, психологічне, нехтування, сексуальне; когнітивні, емоційні та поведінкові відхилення.*

Постановка проблеми. Україна, ставши на шлях розбудови демократії в умовах утвердження ринкових відносин, переживає негативні соціальні явища. До таких явищ належить і насильство, яке значною мірою загрожує життєдіяльності людини. Між тим, Конституція України визнає життя і здоров'я людини одними з найвищих соціальних цінностей.

Закон України «Про загальну і середню освіту» одним із головних визначає завдання захисту неповнолітніх від різних форм насильства в контексті Всесвітньої декларації прав дитини. Ці ж самі завдання визначені й Державними стандартами середньої освіти.

Аналіз наукових досліджень. Профілактиці насильства присвячено ряд досліджень. Теоретико-методологічні засади цієї проблеми сформульовано у працях М. Ганді, А. Гусейнова, М. Кінга, Л. Толстого.

Психологічні аспекти насильства розроблялися у дослідженнях А. Асмолова, Б. Братуся, Т. Драгунової, В. Знакова, Н. Зинов'євої, Л. Зюбіна, Н. Левітова, Н. Максимової, Н. Михайлової, К. Сельченюк, Л. Семенюк, Н. Солдатенко, Н. Тарабриної, Д. Фельдштейна. Проблеми насильства були також присвячені роботи зарубіжних психологів: А. Бандури, Р. Берона, А. Брауна, К. Бютнера, А. Мічерліха, М. Пападопулу, Д. Річардсона, Р. Соонетс, З. Фрейда, З. Хола, В. Холичер.

Проблему насильства та агресії досліджували соціологи Р. Арон, К. Вільсон, Ш. Волін, Г. Ковганич, Г. Моргентгау, Р. Нібур, Д. Стей.

Мета дослідження. Виявити вплив різних видів насильства на формування особистості дитини та підлітка.

Виклад основного матеріалу. Акт насильницької дії або бездіяльності – такий, що призводить до нанесення шкоди, а також до більшої шкоди, що дає підстави для прийняття рішення стосовно втручання.

Фізичну жорстокість та суворі покарання, або ж погане харчування легше виявити, ніж більш непомітні ушкодження, що виникають через погане виховання / ставлення або сексуальні домагання [1, с. 64].

Одним із найважливіших психологічних сигналів для підозри в сексуальних домаганнях є свідчення самої дитини стосовно спроб самого домагання. Коли дитина розповідає кому-небудь із дорослих про факт насильницьких дій, за законом ця людина має повідомити про це владні структури. Виняток становлять випадки так званої «виховної бесіди». Це, по суті, таке спілкування з дитиною, метою якого є конфіденційність. Таке визнання стосується таємниці сповіді, і тому церковні служителі відносяться до числа осіб, які мають офіційні повідомлення про кримінальні дії проти неповнолітніх.

Фахівці вважають, що громадянське інформування стосовно кримінальної дії по відношенню до неповнолітніх значною мірою залежить від громадянської свідомості та готовності до співпраці з владними органами. Втім, статистикою виявлено, що значна кількість випадків психологічного та фізичного насилля дітей залишається нерозголошеною [3, с. 87].

Загальновідомо, що значна кількість смертельних випадків серед дітей багато в чому є результатом домашнього насильства. Так, у 2007 році було встановлено більше тисячі дитячих смертей, причиною яких було домашнє насильство. У період від 2000 до 2004 років громадянські соціальні служби захисту дітей доповіли про 5400 тис. випадків дитячих смертей через домашні обставини. У 2005 році комісія конгресу США з питань насильства над дітьми зафіксувала більш реальні цифри – більше 2000 щорічних смертей. З 2007 року помітною є тенденція до смертності дітей до трьох років (77% смертельних випадків). До цієї статистики долучається певна кількість дитячих смертей, які, згідно з медичними висновками, є результатом домашнього насильства [8].

Хоч діти молодшого віку і перебувають у групі ризику частіше, ніж старші діти, проблема насильства серед підлітків так само залишилася досить вагомю. Цей стереотип виник через те, що підлітки не вважаються такими безпорадними, як діти молодшого віку, втім, саме підлітки стають жертвами вуличної проституції, раннього алкоголізму і наркоманії.

Діяльність соціальних служб усіх рівнів, від обласних до міських служб соціальної допомоги, є важливим фактором у розподіленні обов'язків серед офіційних служб та їх працівників. У 2000 році психологічний центр при Черкаському обласному притулку «Теплий дім» розглянув більш ніж 1000 випадків насильства над неповнолітніми. З них: 26% – фізичне насильство, 40% – відсутність родинного виховання, 13,5% – сексуальне насильство, 8% – відсутність опіки, 3,1% – суворі покарання, 9,1% – емоційні образи, 0,3% – трудова експлуатація [9].

Зупинімося на різновидах насильства, які розглядаються в психології.

Фізичне насильство – не випадкова дія, а фізичний вплив. Фізичне насильство є очевидним, наслідками такого впливу є зазвичай суворе тілесне покарання, яке розглядається як невинуватене. Фізичне насильство класифікується як навмисна дія, яка шкодить (загрожує) здоров'ю чи життю дитини. Сліди від насильства, як правило, є очевидними під час обстеження тіла дитини. При обстеженні робиться відповідний запис, який має включати все, що стосується дитини й ушкоджень. У цій довідці має бути засвідчено, що ушкодження є саме наслідком насильницьких дій, а не випадковістю. До того ж, дитяче ушкодження має бути нестандартним для специфічної вікової групи. Увагу також мають привернути підозрілі ушкодження – такі, яким немає пояснення або які не збігаються з медичним діагнозом. Приводом для складання відповідних документів може бути тривала відсутність соціальної допомоги.

Аналіз даних про факти жорстоких дій або знущання стосовно підлітків з боку оточення засвідчив, що найбільше підлітки піддавались жорстоким діям з боку ватажків та членів дитячих груп (серед них: хлопці – 56%, дівчата – 53%); старших братів або сестер (відповідно, 42 і 39 відсотків); батьків або вітчимів (34 і 28 відсотків); незнайомих дорослих (38 і 42 відсотки); учнів старших класів школи (26 і 17 відсотків); учителів (23 і 16 відсотків). Найменше страждають підлітки від працівників Національної поліції (хлопці – 11%, дівчата, – 7%); однокласників (відповідно, 16 і 12 відсотків). Зокрема, фізичному насильству (побиття дитини, смикання за волосся, щипання, подряпання, штовхання, ляпаси) піддаються: з боку батьків, рідних – 81%, з боку вчителів – 12%, з боку шкільного оточення – 73%, з боку «вулиці» – 62%.

Підлітки страждають від *психічного (емоційного) насильства* (залякування, погрози, постійна критика, образи, глузування, нехтування проблемами дитини). Зокрема, з боку батьків, рідних – 89%; вчителів – 83%; шкільного оточення – 68%; «вулиці» – 71% [11].

Індикаторами насильства є такі умовні стереотипи поведінки, які не обов'язково вказують на насильницькі дії, але можуть бути їх результатом:

- дитина є надмірно пасивною, байдужою, дуже боїться, впадає у крайнощі, надмірно агресивна, виявляє фізичну агресивність;
- дитина, батьки або опікун намагаються приховати сліди побиття або дитина одягнена надто щільно (на дитині надто багато одягу), особливо в спеку;
- дитина часто відсутня на заняттях у школі;
- дитина боїться батьків / опікунів або ж, у крайньому випадку, отримує надмірну увагу від батьків / опікунів;
- дитина боїться йти додому;
- дитина боїться, коли інші діти плачуть;
- дитина остерігається фізичного контакту з дорослими;
- дитина дуже погано поводить себе, спостерігаються часті зміни в поведінці у присутності і за відсутності батьків / опікунів;
- підліток виявляє депресію, схильність до нанесення собі травм, спробу суїциду, зловживання шкідливими речовинами, порушення сну та вживання їжі.

Зазначимо типи фізичних ушкоджень [2, с. 34-36]:

- синці;
- рвані рани або розриви;
- сліди укусів;
- опіки;
- струси мозку;
- синдром тілесних ушкоджень, завданих немовляті;
- ушкодження внутрішніх органів;
- переломи, тріщини кісток.

Нехтування зазвичай трактується як недостатній догляд за дитиною з боку одного з батьків чи опікуна, що приводять до погіршення здоров'я дитини. Таке нехтування передбачає:

1. Винятковий ступінь недогляду, у разі, коли дитину надовго залишають без їжі, одягу, притулку або медичної допомоги.

2. За ступінь недогляду приймається відсутність належного утримання, що не призводить до фізичного ушкодження дитини. Прикладами таких порушень є невміння і небажання батьків правильно організувати дозвілля дитини у період часу між перебуванням дитини у школі і дома.

Емоційне насильство шкодить дитині і викликає зміни у її поведінці, емоційному стані та інтелектуальному розвитку, призводить до заниження самооцінки, шкодить формуванню соціальних та мовних навичок; такі діти є соціально обмеженими і потерпають від неможливості захищатись від інших.

Обов'язком соціальних служб є своєчасне сповіщення про факти емоційного насильства, що може бути результатом родинних негараздів, батьківських сварок, принципового невміння поводитися з дітьми. Брак емоційного впливу з боку батьків виявляється у тому, що дитина не в змозі відчувати, що її люблять, цінують і захищають. Такі діти потерпають від надмірних вигаданих фобій; очікують уваги від сторонніх дорослих, вдаються до наркоманії або вандалізму, виявляють розумову, фізичну, емоційну відсталість [5, 89].

Сексуальне насильство передбачає цілу низку моделей поведінки, у тому числі ґвалтування, інцест, розбещення. Ці незаконні дії стосуються переважно підлітків віком до 14 років і чиняться особами, що принаймні на 10 років старші, та дітей- підлітків віком до 16 років – особами, що досягли 21 року.

Подробиці актів сексуального насильства, зазвичай, потерпілими приховуються і вони не сповіщають про них. Подекуди постраждали діти приховують інформацію про акти насильства, побоюючись недовіри з боку дорослих або відверто скептичного ставлення до того, що сталося. За статистикою, майже третя частина випадків сексуального насильства залишається прихованими від широкого загалу через відчуття страху жертвою, сором або погрози з боку винуватця.

Зовнішніми виявами сексуального насильства є: свідчення самої дитини, ушкоджена або забруднена білизна, вагінальні травми, свідчення про повторюваність актів насильства, розбіжності та плутанина у свідченнях звинувачення на адресу третьої сторони, пояснення, що не збігаються з медичним діагнозом, рання вагітність, випадки захворювань, що передаються статевим шляхом.

Повторюване статеве розбещення у родині. Такі родинні проблеми виникають як у дівчат, так і у хлопців, причому і ті, й інші однаково часто бояться повідомляти про акти насильства. Діти переймаються вигаданою тривогою за родинний спокій, що призводить до небажання розголошувати родинні справи.

Сексуальна експлуатація та дитяча порнографія – протиправні дії, що кримінально караються; призводять до втеч із дому і дитячої проституції [5, с. 90-91].

Потенційно небезпечною є *дитяча порнографія у мережі Інтернет* – протиправні дії, що полягають у вилученні персональної інформації з веб-сайту, підозріле листування в режимі он-лайн, знайомство в мережі. Усі ці випадки передбачають негайне втручання дорослих у діяльність підлітків та їхню роботу з комп'ютером. Позитивні бесіди та об'єктивні пояснення мають на меті систематизацію знань підлітків про можливості комп'ютерної мережі та наслідки перегляду подібної продукції.

Особливо шкідливим є вплив насильства через екран (телевізійне насильство), вплив відеоігор, насильство через Інтернет тощо. Український телеглядач сцени агресії бачить у середньому кожні 16 хвилин, а в період з 19.00 до 23.00 цей умовний інтервал скорочується до 12 хвилин. Численні сцени погроз, насильства, громадського безладу на екрані постійно зростають. Найнебезпечнішим є те, що насильство має дуже серйозні негативні соціальні наслідки. Воно породжує терор, напади депресії, помсти, наркотичну (алкогольну) залежність, відчуття відсутності допомоги, безнадійності або безсилля, брак самоповаги тощо. Підлітки починають вважати насильство припустимою моделлю поведінки і навіть способом розв'язання своїх проблем.

Вияви насильства у поведінці підлітків мають вікові, гендерні й індивідуальні особливості. Це спричинено труднощами розвитку підлітка: його надмірною збудливістю, потребами у стихійно-груповому спілкуванні, критичному осмисленні себе й оточення, прагненням до протесту, особливістю природи підліткової агресивності (фізичної, вербальної, непрямой, негативізму), а також гендерними відмінностями [6, с. 180].

Виділено п'ять типів підлітків, залежно від їх системи цінностей, типів поведінки, видів і ступенів виявів агресії: *активно-позитивний, пасивно-позитивний, ситуативно-нестійкий, пасивно-негативний, активно-негативний*. Це дало можливість проаналізувати ситуації, що порушують процес особистісного становлення, створюють об'єктивні передумови для виникнення і вияву таких рис особистості, які стають основою її поведінки як об'єкта чи суб'єкта насильства.

До першого типу (активно-позитивні) належить 14,5% підлітків. Це про-соціально налаштовані учні, які принципово проти насильства. Другий тип (26,1%) – пасивно-позитивні – відрізняються своєю байдужістю до поведінки однолітків і є потенційно спроможними скоїти насильницькі дії. Значна кількість підлітків – 31,2% відноситься до третього типу – ситуативно-нестійких. Вони, зазвичай, періодично скоюють насильницькі дії, потрапивши у відповідні ситуації. Четвертий тип – пасивно-негативні (таких 23%) часто

скоюють насильницькі дії, виявляючи частіше психічну, ніж фізичну агресію. П'ятий тип – активно-негативний. Їхня кількість незначна – на 770 учнів таких виявилось 5,2% [7].

Насильство над дітьми-інвалідами. Серед протиправних дій, спрямованих проти дітей із фізичними і розумовими вадами, вирізняють фізичне насильство, а також емоційні образи та нехтування фізичним станом потенційної жертви. Більшість таких випадків припадають на недогляд або недоліки у вимогах навчального середовища серед незнайомих людей або в транспорті.

Також, дитину можуть образити розбіжності у національно-культурному вихованні. З цією метою працюють соціальні служби, співробітники яких проходять спеціальну підготовку, щоб мати певний досвід практики в цій сфері.

Психологи виокремлюють дії, що не визначаються як насильницькі:

- фізичні травми, завданні під час дитячої бійки;
- стандартні, законодавчо обмежені фізичні дії дорослих при контролі дитячої поведінки дорослими;
- вияви ранньої вагітності, не спровокованої насильством. Вагітність, навіть у ранньому віці, сама по собі не є ознакою сексуального насильства;
- сексуальне насильство, пережите в дитинстві, не є приводом до правомірних дій, якщо постраждалий є дорослою людиною (злочин не розглядається як такий у зв'язку з його давністю);
- випадкове передозування ліків під час народження дитини, що не вважається нанесенням шкоди здоров'ю дитини;
- раптова смерть дитини, медично зафіксована [4, с. 53].

Особи, яких закон вважає насильниками. Насильство над дитиною набуває різних аспектів – культурного, етнічного, професійного, соціального, економічного характеру. Насильниками можуть бути як батьки, так і особи поза родинним колом: друзі родини, сусіди, знайомі і незнайомці тощо. Ними також можуть бути люди, яким дитина довіряє: вчителі, прийомні батьки, опікуни та інші. Дітей можуть скривдити не лише дорослі, а також і старші діти, і діти їхнього віку [11, с. 134].

Найважливішими є своєчасне повідомлення про випадки насильства, адже той, хто раз його вчинив безкарно, може його повторювати.

Фактори насильства над дітьми ніколи не містять лише одну причину, зазвичай розглядаються сукупність обставин, що призводять до насильства. Майже завжди, певний комплекс таких факторів стає причиною складних важелів ситуацій, наприклад: проблеми шлюбу чи професійні проблеми завдають емоційного стресу, який, у свою чергу, не знаходить виходу, а призводить до злості та агресії тощо.

Проблеми родинного насильства над дітьми зазвичай відбивають деструктивну ситуацію, яка склалася у родині. Не дивно, що ця ситуація може повторюватися з покоління в покоління. Фізичне покарання зазнає принципової критики, надмірні родинні побиття породжують мотивацію дитини до ефекту фізичного впливу та призводять до виникнення конфліктів. Також дитина може бути залучена або ж вороже мотивована у результаті споглядання за з'ясуванням батьківських стосунків. У таких випадках мотивацією

подальшої дитячої поведінки може бути підсвідоме провокування можливого сексуального насильства.

Традиції родинного виховання, спрямованні до так званого раннього дорослішання, без сумніву, шкодять дитині, адже соціальна реакція дитини, вмотивована у такий спосіб, що може спровокувати ранню дитячу реакцію на можливе сексуальне насильство [10, с. 312].

Низький матеріальний рівень забезпечення, невизначеність соціального статусу батьків та інші суспільні фактори негативно впливають на психологічний клімат дитячого дорослішання у колі родини. Грошові нестатки, моральна депресія, разом із відчайдушними спробами вижити – усі ці чинники долучаються до того стресу, що дитиною отримується ситуативно: адже всі ці явища не є достатньою причиною для визнання стану дитини як такого, що кваліфікуються як насильство.

Численними юридичними актами, що містять статистичні дані та відповідні висновки роботи різноманітних комісій з питань насильства, зафіксовано загальні тенденції виявлення та покарання фізичного насильства стосовно дітей. До таких висновків віднесені наступні положення:

1. Переважна кількість випадків насильства відбуваються у соціально ізольованих родинах.

2. Розумове, емоційне, душевне пригнічення батьків не сприяє насильству і призводить до загострення критичних стосунків із дітьми.

3. Найбільшу кількість випадків насильства зафіксовано у родинах, де традиційно зловживали різноманітними шкідливими речовинами, сюди ж відносяться численні випадки отруєння у новонароджених.

4. Особливу категорію дітей – дітей-інвалідів – вважають особливо вразливою стосовно насильницьких дій.

5. Окремо окреслено проблему неповних родин. Згідно із статистикою, неповнолітні діти в неповних родинах зазнають на 77% частіше ризику стати об'єктом фізичного впливу [11, с. 233].

Висновки. Таким чином, представлений вище матеріал статті дає підстави стверджувати, що досвід пережитого насильства детермінує емоційні, поведінкові та когнітивні відхилення в розвитку особистості. Відхилення на когнітивній сфері виражаються у зміні думок, установок, поглядів на світ. В емоційній сфері спостерігаються напруження, недовіра до навколишнього світу, зниження самооцінки. Поведінковий рівень характеризується виявами агресії та наявністю реакцій самозахисту. Обираючи методики для визначення наявності насильства над дітьми та підлітками варто враховувати особливості впливу насильства на емоційну, поведінкову та когнітивну сферу особистості та ймовірні відхилення у розвитку особистості.

Перелік посилань

1. Бондаровська В. Що ми можемо зробити, щоб запобігти домашньому насильству. Київ: СДМ-Студіо, 1999. 63 с.

References

1. Bondarovska, V. (1999). What can we do to prevent domestic violence? Kyiv. 63 p. (in Ukrainian).

2. Бугера О. І. Вплив засобів масової інформації на процес формування особистості неповнолітнього (за матеріалами соціологічного дослідження). *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 6. С. 117-120.
3. Громадська програма запобігання насильства в сім'ї (проект «Гармонія»). Львів, 2000. 95 с.
4. Гусейнов А. А. Понятіе насилія *Толстой и современный мир*. Тула: Изд-во Тул. гос. пед. ун-та, 1998. Ч. 1.
5. Дмитренко М. І., Тропін М. В., Власов П. О. Попередження насильства у сім'ї: метод. рек. Дніпропетровськ: Дніпропетр. юрид. ін-т МВС України, 2001. 56 с.
6. Єрмолаєва Т. В. Екстремальне існування в сім'ї: злочинець і жертва // Сім'я та шлюбно-родинні стосунки в Україні: зб. наук. праць. 1 а. Київ: УАДУ, 2001. – С. 177-180.
7. Ролінський В. І. Агресивність на телеекрані та проблеми неповнолітніх *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та молоді*: зб. наук. праць. Київ; Житомир: Вид-во ЖДУ, 2004. Кн. І. С. 213-217.
8. Ролінський В. І. Вікові, гендерні та індивідуальні особливості проявів насильства у поведінці неповнолітніх. *Педагогіка та психологія*: зб. наук. праць. Чернівці: Рута, 2005. Вип. 224. С. 15-17.
9. Ролінський В. І. Насильство щодо неповнолітніх: проблеми, профілактика: навч.-метод. посіб. Одеса: Ветаком, 2003. 220 с.
10. Ролінський В. І. Проблеми насильства неповнолітніх як гостре соціальне явище. *Нова педагогічна думка*. 2004. № 2. С. 101-102.
11. Ролінський В. І. Соціально-педагогічні проблеми попередження та подолання насильства над підлітками. *Рідна школа*. 2004. № 9. С. 7-9.
2. Buhera, O. I. (2004). The influence of mass media on the process of personality formation of a minor (based on the materials of a sociological study). *Entrepreneurship, economy and law*. No. 6. P. 117-120 (in Ukrainian).
3. Public program for the prevention of violence in the family («Harmony» project). Lviv. 2000. 95 p. (in Ukrainian).
4. Guseinov, A. A. (1998). Concept of violence. *Tolstoy and modern world*. Tula. Part 1. (in russian).
5. Dmytrenko, M. I., Tropin, M. V., Vlasov, P. O. (2001). Prevention of violence in the family: Methodological recommendations. Dnipropetrovsk. 56 p. (in Ukrainian).
6. Yermolaieva, T. V. (2001). Extreme existence in the family: the criminal and the victim. *Family and marital and family relations in Ukraine*: 36 scientific papers. Kyiv. P. 177-180. (in Ukrainian).
7. Rolinskyi, V. I. (2004). Aggressiveness on the TV screen and problems of minors. *Theoretical and methodological problems of education of children and youth*: 36 scientific papers. Kyiv. Book. I. P. 213-217 (in Ukrainian).
8. Rolinskyi, V. I. (2005). Age, gender and individual characteristics of manifestations of violence in the behavior of minors. *Pedagogy and psychology*: 36 scientific papers. Chernivtsi. Issue 224. P. 15-17 (in Ukrainian).
9. Rolinskyi, V. I. (2003). Violence against minors: problems, prevention: Teaching methodological manual. Odesa. 220 p. (in Ukrainian).
10. Rolinskyi, V. I. (2004). Problems of juvenile violence as an acute social phenomenon. *New Pedagogical Thought*. No. 2. P. 101-102 (in Ukrainian).
11. Rolinskyi, V. I. (2004). Social and pedagogical problems of prevention and overcoming violence against teenagers. *Native school*. No. 9. P. 7-9 (in Ukrainian).

RESEARCH ON THE IMPACT OF VIOLENCE ON CHILDREN AND ADOLESCENTS

A. Stromylo

The article is devoted to the problem of the influence of violence on the formation of personality in children and adolescents. Such types of violence as physical, psychological, emotional, sexual and neglect were analyzed.

Five types of teenagers are distinguished depending on their value system, types of behaviour, and types and degrees of aggression. It was determined that the experience of experienced violence determines emotional, behavioural and cognitive deviations in personality development. Deviations in the cognitive sphere are expressed in changes in thoughts, attitudes, and views on the world.

Key words: types of violence against children and adolescents: physical, emotional, psychological, neglect, sexual; cognitive, emotional and behavioural deviations.

DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2023.68.64>

УДК 343.98+316.6:159.96

Анна Петрівна Строміло
кандидат педагогічних наук,
судовий експерт

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-2477-9370>

E-mail: annastromilo22@ukr.net

*Черкаське відділення
Київського науково – дослідного інституту судових експертиз
Міністерства юстиції України*

Едуард Станіславович Литвиненко
кандидат психологічних наук,
головний судовий експерт

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-1375-8369>

E-mail: ukropos@i.ua

*Київський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України*

ПРОБЛЕМА ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ПІСЛЯ ПОВЕРНЕННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ІЗ ЗОНИ БОЙОВИХ ДІЙ

У статті автори розглядають актуальність розроблення інструментарію для визначення наявності домашнього насильства в родинах учасників